

DEBRECZENI ATTILA

Egy új Fazekas-kiadás alapvetése

A Fazekas Mihály költői életművével foglalkozni kívánó textológus egyszerre van nagyon könnyű és nagyon nehéz helyzetben. E némiképp paradox állapot ugyanazon okra vezethető vissza: a szövegforrások és filológiai adatok rendkívül korlátozott volta. A költemények száma a kritikai kiadás első kötetében a fordításokkal együtt is éppen eléri a nyolcvanot, amihez mindössze néhány új felfedezés társult azóta, változatok sem nagyon vannak, így nagyjából száz, jórészt egymástól független forrással kell csak dolgozni. Az életműről rendelkezésre álló tényleges filológiai adatok mennyisége oly kirívóan csekély, hogy alig-alig nyújtanak támpontokat viszonylag hiteles textológiai konstrukciók kifermálásához. Bécsy Ágnes megfogalmazása szerint „a példázatosan lelkiismeretes Julow Viktor irdatlan feladatot teljesített”,¹ amikor Kéry Lászlóval közösen 1955-ben két kötetben kiadta *Fazekas Mihály összes műveit*,² s valóban, ma sem ismerünk sokkal több forrást és adatot, mint amit ők feltártak és feldolgoztak.

Jogosan vetődhet fel mindezek alapján a kérdés, hogy akkor mi indokolja egy új kritikai kiadás elkészítését. Legfőképpen az, hogy a Julow–Kéry-kiadás minden elévülhetetlen érdeme mellett sem felel meg a kritikai kiadásokkal szemben jelenleg támasztott követelményeknek, mert az akkor érvényes textológiai előírásokat követve *modernizált helyesírásban* adta közre a szövegeket, mereven ragaszkodva a szintén előírt *kronológiai elvű közléshez*. A kritikai kiadás tehát egy sohasem volt szövegállapotot kanonizált, még akkor is, ha pontosan megadta a modernizáló átírás során követett gyakorlatot, de innen visszafejteni az eredetit aligha lehetséges, s nem is várható el a használóktól. Ez igencsak aggályos a verstani megközelítések felől nézve, ami pedig Fazekas esetében különös jelentőséggel bír. Az időrendi közlés elvének feltétlen érvényesítése még nagyobb gondot jelent, mert mint a sajtó alá rendezők is megállapítják a bevezetőben, „szinte lehetetlen feladat ma már a költemények akár csak megközelítő kronológiájának megállapítása. [...] Kiadásunk tehát nem léphet fel a pontos kronológiai sorrend igényé-

* A jelen tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

1 Bécsy Ágnes, „Egy jó költő a neoklasszicizmus korának magyar irodalmából: Fazekas Mihály”, in *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán és GINTLI Tibor, 7–13 (Budapest: Anonymus Kiadó, 2002), 8.

2 FAZEKAS Mihály, *Kisebb költemények, műfordítások, Lúdas Matyi*, kiad. JULOW Viktor és KÉRY László, Fazekas Mihály összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955); FAZEKAS Mihály, *Prózai munkák, vegyes munkák, levelek, kétes hitelességű írások*, kiad. JULOW Viktor és KÉRY László, Fazekas Mihály összes művei 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955). A továbbiakban: FMÖM I és FMÖM II.

vel.”³ Ennek ellenére a költemények közlése mégis a valahogy kialakított, jobbára esetleges időrend szerint történt, ez vált a népszerű kiadások és Julow Viktor monográfiája alapjává, csak közben bizonyossággá szilárdult, és egy masszív, életrajzi alapozottságú pályakép tulajdonképpeni hordozójává vált. Bécsy Ágnes úgy fogalmaz az idézettek folytatásaképpen, hogy Julow Viktornak az így megalapozott monográfiájával „sikerült úgy kimerítenie tárgyát és a tudós érdeklődést, hogy a legutóbbi időkig nem mutatkozott elszánás koncepciózus dialógusba ereszkedni vele.” A Fazekas-életmű új megközelítésének elsődleges feltétele tehát e kronológiai konstrukció lebontása.

A jelen dolgozat erre vállalkozik egy új (nyomtatott és elektronikus) kiadás megalapozásának igényével, elsősorban a Csokonai- és Kazinczy-életmű kapcsán kialakított textológiai elvek és eljárások alkalmazásával.⁴ Fazekas esetében a genetikus szemléletmód természetesen nem nagyon alkalmazható, ellenben a szövegforrás-szövegidentitás megkülönböztetése, illetve a filológiai adat meghatározása fontos szerephez jut, különösen a hitelesség és az időrendi kérdések vizsgálata során. Az első feladat a költői életmű szövegforrásaival való számvetés. A kritikai kiadás⁵ részletesen csak a legnagyobb kéziratot, a debreceni Déry Múzeum Irodalmi Gyűjteményében található Kátai-hagyatékot és Lovász Imre 1836-os kiadását tárgyalja, valamint futólag a *Debreczeni Magyar Kalendáriumot* és Ináncsi Papp Gábor 1830-as közlését a *Koszorúban*, a többi szövegforrásról az egyes művek jegyzetében esik szó. A jelen áttekintésben minden forrás szerepel, de nem kívánjuk megismételni a kritikai kiadás által adott leírást; a cél a választott textológiai megközelítésnek megfelelően a legszükségesebb jellemzők kiemelése, új kronológiai és közlési rend megalapozásának szándékával. Előbb a nyomtatott forrásokat vizsgáljuk kiadványtípusonként, elsősorban *hitelességük* szempontjából, majd a kéziratokat lelőhelyük szerinti sorrendben, főleg a *szövegcsoportok belső szerkezetének* feltárása céljából. Ezt követően a szövegforrások és a szövegidentitások kronológiai kérdéseit tekintjük át összegzően. Végül a költői életmű nyomtatott közlési rendjét határozzuk meg, egyetlen táblázatban megadva az egyes művekre vonatkozó minden alapvető adatot.

1. A nyomtatott szövegforrások áttekintése

A hitelesség mint fő szempont Fazekas költői életműve esetében döntően a nyomtatványokkal összefüggésben vetődik fel, a kéziratok között mindössze a másolatok esetében kell majd ezzel számot vetnünk. A szerzőséget illető kétségek két fő típusba sorolhatók.

3 FMÖM I, 190.

4 DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012; a továbbiakban: CsKron), 13–34; KAZINCZY Ferenc, *Költemények, I, Szövegek; II, Jegyzetek*, kiad. DEBRECZENI Attila, a német levélszövegeket kiad., ford. DEÁK Eszter és DONCSEZ Etelka, a görög szövegrészeket kiad. D. TÓTH Judit, Kazinczy Ferenc művei, Első osztály: eredeti művek – kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018; a továbbiakban: KazKölt).

5 FMÖM I, 181–188.

A kortárs nyomtatványok némelyike nem jelöli meg az adott szöveg szerzőjét, a csak utólagos publikációban hozzáférhető verseknél pedig nem áll rendelkezésre hitelességüket igazoló kontrollforrás. A probléma komolyságát jelzi, hogy az e szempontok szerint érintett versek majdnem az életmű felét teszik ki. Csokonai esetében, ahol egy másnak ellentmondó adatokkal rendelkezünk a szerzőségeket illetően, a *kétes hitelű mű* minősítést alkalmaztuk, ahol pedig a szerzőségeket sem megerősíteni, sem megcáfolni nem lehetett, ott az eldöntetlenséget hangsúlyozó *Csokonainak tulajdonított mű* megnevezést használtuk (a Kazinczy-kiadásban a *Bizonytalan szerzőségű művek* csoportját különítettük el). Fazekas esetében csak az említett másolatok kapcsán jöhet szóba a *Fazekasnak tulajdonított mű* kategóriája, hiszen ezek olyan felhasználói másolatok, amelyekre a fogalmat eredetileg is használtuk, de ugyanilyen természetű bizonytalanság (vagyis hogy Fazekas szerzőségét sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk) van a *Debreczeni Magyar Kalendárium* név nélkül megjelent szövegei többségénél is, épp ezért a másolatokra és nyomtatott művekre együttesen inkább a *Bizonytalan szerzőségű művek* megnevezést alkalmazzuk. A *Kétes hitelű művek* minősítés a jelen esetben azt jelenti, hogy a szerzőség iránt megalapozott kétségek támadhatnak a különféle, akár egymásnak is ellentmondó adatok alapján.

A Fazekas-nyomtatványok szerzőségének vizsgálatához azonban bővítenünk kell a korábbi fogalmi rendszert. Kiindulópontunk továbbra is az 'egy adat nem adat' elve, mely szerint önmagában egy forrás nem elégséges a szerzőség kétségtelen bizonyításához, ahhoz szükséges valamely más bizonyító erejű filológiai adat is. Ugyancsak fenntartjuk a hitelesség bizonyításában mérvadó filológiai adat rigorózus értelmezését, tehát nem tartozik ezek körébe „a stilisztikai hasonlóság, a szórványos szóegyezés, a helyesírás, a valószínűsítés (amikor is az 'alkalmasint', a 'minden bizonytalansággal' alapoz meg egy narratívát), valamint az intuíció”.⁶ Fazekasnál hozzátehetjük ehhez az életrajzra való hivatkozást, mert az esetek túlnyomó többségében az oda-vissza bizonyítás esetével állunk szemben (pl. Ruzsándáról csak a versekből van nagyon kevéske tudásunk, nem több, mint hogy szép moldvai leány volt, ha egyáltalán létezett; ebből tételeződik Fazekas katonáskodásának idejével megfeleltetve a Ruzsánda-szerelem mint történet, ami aztán perdöntő hivatkozási alapként szolgál mindazon szövegek hitelessége és/vagy kronológiai besorolása ügyében, melyekben a Ruzsánda név megtalálható). A bizonyító erejűnek tekintett filológiai adatok Csokonainál alkalmazott meghatározását azonban csak részlegesen tudjuk átvenni, mert egyáltalán nincsenek műcímjegyzékek, s hiteles források szövegszerű egyezéseire és egyéb dokumentumok azonosító utalásaira is csak kevésszer hivatkozhatunk (ezekre példaként *Az én poézisom* című verset, illetve a *Lúdas Matyit* említhetjük).

Fazekas esetében a filológiai adatolás két másik típusa használható, ezek azonban nem tekinthetők olyan kétségen kívül bizonyító erejűeknek, mint az eddig említettek, igaz, erősebbek, mint azok, melyeket kizártunk a filológiai bizonyítás során elfogadhatóak köréből. Az egyik a *logikai következtetés*, mikor is egy adat önmagában nem bizonyító erejű, de a belőle levonható következtetés nagy valószínűséggel utal a

szóban forgó mű hitelességére (pl. amikor egy 1796-os hírlapi közlemény szerkesztői bevezetője egy „Magyar Huszár-Tisztünk”-et nevez meg a közölt szöveg fordítójaként). A másik típus az *analógián és negatív bizonyításon alapuló érvelés*, mikor is pozitíve nem lehet kétségen kívül bizonyítani a műcsoport egészének hitelességét, de az egybeesések nagy száma és tendenciája alapján mégis a hitelesség a valószínűbb (pl. Lovász Imre 1836-os gyűjteményes kiadásának azon darabjai esetében, melyek csak e kiadásban szerepelnek). A *logikai következtetés* és az *analógia* segítségével végzett bizonyítás alapján nem lehet egyértelműen állást foglalni Fazekas szerzősége mellett, ugyanakkor az érvek erősebbek, minthogy a sem megerősíteni, sem megcáfolni állapotát jelentő *Bizonytalan szerzőségű művek* besorolást kellene használnunk. E köztes hitelességi fokozat megnevezésére a *Feltehetően Fazekas Mihály művei* kategóriát alkalmazzuk, s elsődlegesen ezen minősítés alapján tagoljuk a költői életművet hiteles és feltehetően hiteles művekre.

1.1. Hírlapok

1.1.1. Hadi és más nevezetes történetek

1789. december 29., I, 689–694: [*Fel tette hatalmas Tsászarunk...*]

1790. április 16., II, 480–483: [*Nagy Gyökerek' Tsemetéje...*]

Cím nélküli mindkét közlemény, a szerzőt a szerkesztői kísérszövegek nevezik meg.

1.1.2. Magyar Hírmondó

1796. március 22., I, 375–376, 23. szám: [*Szívemet szorító fájdalmaim...*]

1796. március 25., I, 392, 24. szám: [*Veled való mulatásom...*]

Név és cím nélküli közlések, az első közlemény bevezetője (mint az imént említettük) egy „Magyar Huszár-Tisztünk”-et nevez meg fordítóként, aki „valamely fogoly Frantzia Tisztól” kapta az eredetét. Ez egyértelműen ráillik Fazekásra, az évszám is illeszkedik a Fazekas katonáskodásról tudottakhoz, de Fazekas szerzőségére mindebből csak következtethetünk, nem kétségtelen bizonyítéka a hitelességnek. A második közlemény visszautal az elsőre, jelezvén, hogy ugyanarról a fordítóról van szó ezúttal is. E második darabnak van egy másolata, amely Fazekast nevezi meg szerzőként,⁷ s egy nagyon hasonló szövegváltozata szerepel az Ináncsi-féle közlésben és Lovásznál, mindezek a hitelesség bizonyítására önmagukban nem alkalmas források, s közlésük sem indokolt. A hírlapban megjelent források így a hitelesség szempontjából a *Feltehetően Fazekas Mihály művei* minősítéssel illelhetők.

7 FMÖMI, 223.

1.1.3. Magyar Kurir

1805. február 19., I, 237, 15. szám: [Él-é a' síron túl...]

1805. március 29., IV, Tóldalék: Csokonai Vitéz Mihályhoz

Az első közlemény Kazinczy Csokonairól írt nekrológiájának része, amelyben megnevezi Fazekast szerzőként, s autográf kézirata is fennmaradt a versnek, ennek hitelessége tehát nem kérdéses. A második közlemény név nélküli, s megtalálója, Vargha Balázs szerint létezik egy kézirata is, amely autográf, így a verset hitelesnek tekinti. Véleményünk szerint nem Fazekas saját kezű kéziratáról van szó, így a verset (mindkét szövegforrást) a *kétes hitűek* közé soroljuk (a részletes indoklást lásd az említett kéziratnál, a 2.4.3. pontban).

1.2. Kötetrészlet

1.2.1. Énekeskönyv

1808, 404: [Óh! mely nagy...]

Az énekeskönyvben nem szerepel a szerző megnevezése, a kritikai kiadás, mely a szöveget az 1810-es második kiadásból közli, 19. század végi kiadásokra hivatkozva tekinti Fazekas művének.⁸ Fekete Csaba tanulmánya tárta fel, hogy az énekeskönyv kéziratos csomójában maga a szerkesztő, Benedek Mihály jegyezte a vers autográf kézirata mellé, hogy Fazekas a szerzője (lásd részletesen a kéziratnál, a 2.3.1. pontban).

1.3. Önálló kötetek

1.3.1. Lúdas Matyi, 1815

1.3.2. Lúdas Matyi, 1817

A mű 1815-ös első kiadása név nélkül jelent meg, az átdolgozott második új előbeszéde alatt ott áll az F. M. monogram, s Fazekas a kiadó Kerekes Ferenchez írott 1815. november 24-ei levelében is magáénak vallja.⁹ A mű Fazekas életében készült másolatai közül az egyik az 1815-ös kiadás nyomdai példánya (Déri Múzeum, Irodalmi Gyűjtemény, Debrecen, K. X. 75. 106. 1.), a másik Somosi Mihály 1808-as kéziratos gyűjteményében maradt fenn, értelemszerűen az első változatot őrizve meg (Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, R 817), s készült még az I. kiadás alapján ugyancsak 1815-ben egy ponyvakiadás is. Mindezek az első kiadás mellett nem bírnak forrásértékkel, önálló közlésük nem indokolt, legfeljebb esetleges apróbb eltéréseik számbavétele végezhető el, amint az a kritikai kiadásban meg is történt.¹⁰

⁸ Uo., 254.

⁹ FMÖM II, 97.

¹⁰ FMÖM I, 286–302.

1.4. Almanach

1.4.1. Hébe

1825, 230–231: *Eggy nyári-estve*

A vers (a *Nyári esti dal* változata) Fazekas nevével, de Kazinczy közlésében jelent meg, ennek az áttételes publikációnak a körülményeiről semmit nem tudunk.

1.5. Kalendárium

1.5.1. Debreczeni Magyar Kalendárium

Fazekas Mihály életművének egyik legnagyobb forrásbázisa a *Debreczeni Magyar Kalendárium* 1819–1828 között kiadott 10 kötete. Maga szerkesztette, de sajnálatos módon a szerkesztés részletei lényegében ismeretlenek, néhány vonatkozó adat maradt fenn csupán, s most került elő egy saját kezűleg korrektúrázott példány az 1821-es kötetből. A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban található példányról nem tud a teljes kalendáriumi anyagot áttekintő újabb dolgozat sem (Csató Beáta 2009-es magiszteri dolgozata a Bécsi Egyetemen, amely az interneten elérhető, s kéziratként használható), csak egy 2011-es szabadegyetemi előadás videofelvételében találtunk erre vonatkozó szóbeli utalást, mely a *20110524 Fazekas Mihály csillagászata (Székács Vera)* címen kereshető.

A számozatlan oldalakból álló *Kalendárium* szerkezetileg meglehetősen állandóságot mutat, csak az első két-három évben vannak érdemi ingadozások. A naptárt tartalmazó első nagy egységet követi a *Tóldalék* (az utolsó két évben is, noha ekkor e cím elmaradt), amely maga is több részből tevődik össze:

- az uralkodóház személyi-családi viszonyainak áttekintése;
- az államszervezet főbb hivatalviselőinek áttekintése;
- ismeretterjesztő (csillagászati) és szórakoztató (anekdotikus, novellisztikus) írások és/vagy
- versek;
- Bartha Boldizsár Debrecen-történetének közlése (1822-től, folytatásokban);
- *Rejtett szók* (azaz verses rejtvények);
- vásárok felsorolása;
- postautak felsorolása.

A félkövérrel megjelölt egységekben lévő szövegek azok, amelyekre a kritikai kiadásban a figyelem a szerzőség szempontjából irányult. Felvethető a kérdés, hogy a többi esetben (leszámítva Bartha Boldizsár Debrecen-történetét) vajon ki írta avagy állította össze a közleményeket, s elég kézenfekvő Fazekásra mint szerkesztőre gondolnunk, de

ezek szimpla adatszerűsége folytán mégsem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget a jelen tudásunk szerint amúgy sem megválaszolható kérdésnek, elegendőnek ítéljük a teljes számok fakszimile közzétételét a tervezett elektronikus kiadásban (miként a *Tsillag óra* című 1826-os, döntően csak táblázatokat tartalmazó kiadvány esetében, melynek közlését a kritikai kiadás is így oldotta meg).

A félkövérrrel megjelölt egységekben lévő szövegek esetében viszont elvégzendő hitelességük vizsgálata. Ez nem egyszerű feladat, részben a már említett adathiány miatt, részben pedig mert a kiadványtípus maga hagyományosan anonim közlésekre épül, vagyis a szerzői szempont nem releváns vele kapcsolatban. A közölt versek esetében Fazekas csak 1824-től jelöli monogrammal a saját verseit, s általában teljes névvel a másoktól származót (ekkor a *Nyári esti dal* jelenik meg tőle, s Szentjóni Szabó Lászlótól pedig *A' Mohátsi Veszedelem*). A prózai írások név nélküliek, a kivételekre nézve Fazekas Fodor Gerzsonnak írott, 1826. április 22-ei levele szolgál némi információval: „A kalendáriumban talált ismertetés igaz, hogy az én munkám, de nem hiúságból bilyogoztam én azt meg, hanem irigységből, hogy másnak ne fogják, ami már ugyanazon kalendárium mottóival megtörtént.”¹¹ Fazekas itt az *Esmerkedés a' tsillagos éggel* című, az 1826-os kalendáriumban megjelent prózai írására utal, amely alatt monogram áll, s a levéllel küldte megvizsgálásra ennek folytatását, amely a következő évi kalendáriumban meg is jelent. Ugyancsak az 1826-os kötetben található az a szerkesztői jegyzet, amely utal a levélben is említett és a kötetben hátrébb kiadott két mottóversére: ezek 1819-ben és 1820-ban név nélkül, itt viszont monogrammal jelentek meg (lásd alább). Mindebből két következtetés adódik: egyrészt Fazekas a szerzőség megjelölését indoklást kívánó kivételnek tekintti a kalendárium esetében, másrészt amit megjelöl, annak szerzőségét épp ezáltal fontosnak véli hangsúlyozni.

A versek esetében mindössze egy van (a *Mesék* 1821-ből), amely jelöletlenül maradt, valamint a verses rejtvények (minden kötetben). A megjelölteket hitelesnek tekintjük, a jelöletlen 1821-es közlés esetében a szerkesztői jegyzet *logikai következtetésre* ad lehetőséget, így ezt *Feltehetően Fazekas Mihály művének* minősítjük. A minden kötetben önálló szerkezeti helyen fellelhető verses rejtvények esetében az egyetlen biztos tényből, Fazekas szerkesztő voltából adódóan éppúgy következtethetünk arra, hogy ő írta ezeket, amint arra is, hogy tevékenysége csupán az összegyűjtésre szorítkozott, hiszen az átvételek a kalendáriumok gyakorlatához tartoztak (más kiadványokban éppen ezekre a darabokra eddig nem bukkantunk rá, persze a kalendáriumok szövegszerű feltárása korántsem kielégítő). E hitelességet illető eldöntetlen helyzetre a *Bizonytalan szerzőségű mű* minősítést alkalmazzuk. Ugyanez vonatkozik mindazon név nélkül megjelent prózai szövegre is, amelyek esetében más hitelesítő forrás vagy dokumentum nem áll rendelkezésre.

1819 és 1826: [A' Debretzeni első Kalendáriomba, mellyből az időjövendölés kimaradt]

11 FMÖM II, 110.

1820 és 1826: [*A' Debretzeni Kalendárium második kiadása eleibe*]

Első kiadása alkalmával mindkét vers név nélkül jelent meg, másodjára monogrammal, amely így értelemszerűen az első közlés hitelességét is bizonyítja. A verseket az 1819-es és 1820-as évnél önállóan szükséges közölni, majd (önálló szövegforrások lévén) az 1826-os évnél is ki kell újra adni.

1821: *Mesék*

Név nélkül jelent meg a következő jegyzet kíséretében: „NB. Ezen versekbe foglaltatott négy Mesék, a' Fáy András eredeti meséiből vannak véve, mellyek Bétsben 1820-bann jöttek ki. Ki venné rossz néven? hogy **mi**, ennek a' szép lelkű Hazánkfiának kifogyhatatlan gazdag virágos kertjéből, **egy bokrétát kötöttünk**, a' magunk ízlése és a' Bokréta kötés mestersége szerént rakvänn el a' költsönözött virágokat. Nem egyébért tettük azt, hanem hogy Hazánkfijait figyelmetesekké tegyük Nemzetünknek ez új nagy kintsére.” (A kritikai kiadás a verses adaptációt a kétes hitelűek közé sorolta.)¹² Ezt a jegyzetet leginkább szerkesztői jegyzetként értelmezhetjük, s ha ez így van, akkor a félkövérrel általunk kiemelt rész alapján az állítható, hogy a szerkesztő és a szöveg szerzője azonos, vagyis Fazekas Mihály. Mivel azonban ez csak logikai következtetés, nem filológiai adat, ezért a *Feltehetően Fazekas Mihály műve* kategóriát tartjuk indokoltnak.

1824: *Nyári esti dal*

1825: *Ének a' hosszú Télhez*

A versek F. M. monogrammal jelentek meg, mindkét versnek van másik hiteles változata is.

1827: [*Aggodalom*]

A' kelleteroránn jött tsendes Esőhöz

Az egymás után közölt két vers után áll az F. M. monogram.

1828: [*Egy astronomai értekezés után*]

A' perzsa Fejedelem

Ki a' bóldog?

Az egymás után közölt három vers után áll az F. M. monogram.

1819–1828: [*Rejtett szók és találós mesék*]

¹² Uo., 130–131.

A versbe szedett találós kérdések minden kötetben fellelhetőek meghatározott szerkezeti helyen, kötetenként 4–5, összesen 48 darab jelent meg, név nélkül. Szerzőjük, mint említettük, éppúgy lehet a szerkesztő Fazekas, ahogy szerkesztő volta alapján az is elgondolható, hogy egyszerűen csak átvette ezeket valahonnan, illetve e kettő kombinációja sem lehetetlen, amint arra a kritikai kiadás is utal.¹³ Mindezek alapján a *Bizonytalan szerzőségű mű* minősítést tartjuk indokoltnak.

1.5. Utólagos publikációk

1.5.1. Ináncsi Pap Gábor, 1830

A *Koszorú* 1830. évfolyamában (65–72) Fazekas 11 költeménye jelent meg, a következő szerkesztői jegyzet kíséretében: „Néhai Fazekas Mihálynak a' Debreczeni Magyar Fűvészkönyv egyik szerzőjének 's a' Ludas Matyi írójának ezen verseit T. Ináncsi Pap Gábor Úr, kinél a' boldogúlnak több versei is vannak kéziratban, engedte közlenünk.” (72.) Erről a kéziratról, annak történetéről, vagyis hogy hogyan került Ináncsi Pap Gáborhoz, nem tudunk semmi közelebbit, a versek vagy autográf forrásból, vagy a Lovász-féle gyűjteményes kiadásból ismertek, eltéréseik csekélyek.¹⁴ Önálló szövegforrásként való közlése nem indokolt, s bizonytalan provenienciája miatt hitelesítő bizonyítékként sem használható (mert a filológiai bizonytalanságot filológiai bizonytalanságra hivatkozva próbálnánk eloszlatni).

1.5.2. Lovász Imre, 1836

Fazekas műveinek első gyűjteményes kiadása Pesten jelent meg 1836-ban, Lovász Imre ebben 64 verses művet közölt. S ezzel minden biztos filológiai adatot fel is soroltunk a kiadással kapcsolatban. Az életmű más forrásaival való összevetés során megállapíthatjuk, hogy 29 vers szövege csak innen ismeretes, ehhez jön még három töredékes autográf kéziratban fennmaradt vers megőrzött teljes szövege (*Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok*, *Az én kis kertem*, *Szükségben segítség*), valamint másik három, amely az egyébként teljes autográfhoz képest jelentősen eltérő szövegállapotot tartalmaz (*Csonkai neve napjára*, *A' tavaszhoz*, *A' szerentsés történet*). A 29-ből négy esetében egyértelműen bizonyítható, hogy Fazekas művéről van szó, mert kettő címe őrszóként szerepel az *Aprótseprőségekben* (*Egy férje elestén kesergő özvegy*, [*Mint mikor a' nap...*]), egy szövegszerűen utal erre a nem mindennapos címre (*Az én poézisom*), egy pedig több ponton szoros kapcsolatba hozható az életmű (és ebben az esetben kivételesen az életrajz) filológiai hiteles vonatkozásaival (*Kalendárium magyarázatja után serkent gondolatok*). A többinél – ezek felsorolását lásd a 4. alfejezet táblázatában – legfeljebb egy-egy másolat, kései feljegyzés tanúságára hagyatkozhatnánk, ha ezt önmagában elégségesnek tartanánk.

¹³ Uo. 252.

¹⁴ FMÖM I. 185, 187–188.

A maradék 25 vers a kötet anyagának 40%-a, a teljes költői életmű ismert szövegforrásainak pedig kb. a negyede, vagyis nagy tétellel bír ezek hitelességének bizonyítása vagy megcáfolása.

A kritikai kiadás nagy gondossággal vizsgálta a kötet anyagát, érveléséből csak az életrajzra és a szórványos szövegpárhuzamokra vonatkozó részeket (az utolsó, E pontban felsoroltakat)¹⁵ nem tekintjük megfontolhatóknak. A leginkább adatszerű és transzparens a Lovász-kiadás szövegállapotainak összevetése más ismert szövegforrásokéval: ezek alapján az állapítható meg, hogy csekélyek az eltérései az autográf forrásokhoz képest, s több esetben is az autográfok javítás előtti szövegállapotával mutat egyezést a kiadás. Mindebből arra vonatkozó következtetést ugyan nem mernénk levonni, hogy milyen lehetett Lovász kiadásának a forrása, azt viszont megállapíthatjuk, hogy az összevethető források e kiadást hiteles szövegűnek mutatják. Megfontolandónak tartjuk a kritikai kiadás egy másik érvét is, mely szerint „egyetlen benne közölt versről sem mutatta ki a filológia, hogy nem Fazekas műve”, míg pl. Mátray Lajos 1888-as közlésének nagy részéről egy éven belül megtörtént ez. A kritikai kiadás tehát egyszerre *analógiásan* (vagyis a kötet egy részére vonatkozó bizonyítás alapján) és *negatív*e (vagyis a cáfolat teljes hiánya alapján) ítélve a kötet egészét hitelesnek tekinti. Ennél az érvelésnél ma sem tudunk mást, többet, jobbat felsorakoztatni. Ezek alapján magunk is úgy gondoljuk, hogy a csak Lovász kiadásából ismert 26 vers is valószínűleg Fazekas műve, de ez a 'valószínűleg' nem hagyható el a meghatározásból, s nem szorítható háttérbe a közlés során sem: e műveket a *Feltehetően Fazekas Mihály művei* kategóriájába sorolva, az életmű kétségektől mentesen hiteles részétől elkülönítve kell közölni.

1.5.3. Mátray Lajos, 1888

A *Fazekas Mihály élete és munkái* című könyvében Mátray Lajos sok ismeretlennek vélt Fazekas-művet adott ki. Ez heves kritikai visszhangot és elutasítást váltott ki, minderről részletesen beszámol a kritikai kiadás,¹⁶ amely összefoglalásul megállapítja, hogy a közöltek közül mindössze egy vers bizonyosan a Fazekasé (*Az öröm tündérsége*). Egy másikat (*Diószegi Juliannának*) kétes hitelűként felvesz kiadásba, azzal érvelvén, hogy a Fazekas unokahúgának szóló verset a családi kapcsolat miatt írhatta Fazekas, de ez feltétlen bizonyítékot nem jelent, s Mátray közlésének általános megbízhatatlansága egyébként is óvatosságra ösztönöz. A kritikai kiadás érvelését elfogadva a verset *kétes hitelűnek* tekintjük.

2. A kéziratos szövegforrások áttekintése

¹⁵ Uo., 186–187.

¹⁶ Uo., 194.

2.1. Déri Múzeum, Irodalmi Gyűjtemény, Debrecen

A kéziratos szövegforrások legnagyobb része az ún. Kátai-hagyatékban található, melynek minden darabja kétségtelenül autográf.¹⁷ A források között vannak szövegcsoporthoz és önálló kéziratok is, ez utóbbiak egy része prózai műveket és iratokat tartalmaz, melyek leírásától most eltekintünk, adataik megtalálhatóak a kritikai kiadásban, érdemi kérdéseket nem vetnek fel. A csoportos kéziratok azonban részben hiányosan vannak leírva (pl. az oldalszámok nincsenek feltüntetve), részben több vonatkozásban újraértelmezésre szorulnak, áttekintésünket ezekkel kezdjük. A gyűjteményi jelzetek későbbiek a kritikai kiadás megjelenési idejénél, így abban nem szerepelhettek, ezért megadjuk a kötetben használt azonosítókat is (a Kátai-hagyaték leírása az I. pontban található, egyes részei A–J betűkkel különülnek el). A szögletes zárójelben közölt címetek mi adtuk, a többi Fazekastól származik.

2.1.1. *Aprótseprőségek*

K. X. 75. 104. 3. (I/A.)

A Kátai-hagyaték legnagyobb egysége, összetartozását az azonos méretű és minőségű papír, a tinta színe és az íráskép egyértelműen bizonyítja. Több csomó és töredécsomó alkotja (ugyanilyen kézirategységek találhatók a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában is, leírásukat lásd ott). Egy *csomó* két egymásba hajtott ívből áll (melyek lehet, hogy korábban maguk is egybetartoztak, s csak utóbb lettek középen szétvágva). Az ívek fekvő tájolásúak, méretük 340×210 mm, félbe vannak hajtva, így két *lapot* képeznek, melyek állóak, méretük 170×210 mm. A lapok értelemszerűen két *oldalt* kínálnak felhasználásra, így egy ív négy oldal, az *egymásba hajtott két ívből álló csomó* pedig nyolc. Kétféle számozás található rajtuk: a tinta színével megegyező autográf *csomószámozás* a csomók első oldalának jobb felső sarkában, de nem mindenütt, csak hat csomón, valamint ceruzás *lapszámozás*. Ez utóbbi a hagyaték rendezőjétől, S. Szabó Józseftől származik,¹⁸ amint valószínűleg a versek néhol található ceruzás áthúzásai és a Lovász Imre 1836-os kiadásának oldalszámaira vonatkozó bejegyzések is. Az egyes lapok alján órszavak mutatják a kézirat belső sorrendjét, a táblázatban csak abban az esetben tüntettünk fel órszót, ha nincs annak megfelelő kéziratlap, s így az órszó a folytonosság megszakadását tanúsítja. Az *oldalszámozást* mi vezettük be, elhatárolván a többitől az összetartozó csomókat mint közléségszöveget.

¹⁷ Erről lásd *uo.*, 181–182.

¹⁸ *Uo.*, 182.

számozás			verscím	őrszó
csomó	lap	oldal		
1.	1a	1	[címlap, csak cím:] APRÓTSEPRŐSÉGEK.	
	1b	2	(üres)	
	2a	3	Ajanló Vers	
	2b	4	(üres)	
	3a-4a	5-7	Ruszánda Moldvai Szép.	
	4b	8	Más [A' tsermelyhez]	
2.	5ab	9-10	(folyt.)	
	5b-6a	10-11	Más. [Még gyertyám el nem oltottam...]	
	6b-8b	12-16	Danaë	
3.	9ab	17-18	(folyt.)	
	9b-11a	18-21	Az érzékenységek énekbenn	
	11a-12b	21-24	Az öröm tündérsége	
	12b	24		Egy Férje [cím]
-	13ab	1-2	Títire! e' terepéj... [Vergilius I. eklogája]	
4.	14ab	3-4	(folyt.)	
	15a-16a	5-7	A' meg égett nagy Templom falai közt serkent gondolatok.	
	16ab	7-8	A' Gratiákhöz	
	16b-17a	8-9	Vitéz Csokonay Mihálynak Mihály napra.	
	17b	10	A' szerentsés történet [Mit látok óh szent Istenek...]	
	17b	10		Szökdétselő [sor]
8.	18ab	1-2	A' Télhez.	
	18b-19a	2-3	Az első olvasztó szellőhöz.	
	19a-20a	3-5	A' Tavaszhoz estendénn	
	20a-21b	5-8	Az én kis kertem [az eleje]	
9.	22ab	9-10	(folyt.) [az eleje]	
	22b	10		'S át- [sor]
	-	11-14	(hiányzó ív)	
	23ab	15-16	Az én kis kertem [a vége]	
	23b	16	Szükségbenn segítség [az első két szakasz]	
	23b	16		De azt [sor]

számozás		verscím		őrszó
–	24a	1	Oh Kannibálok... [Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok című vers vége]	
	24a–25b	1–4	Vég bútsú Amelitől	
	25b	4		Mint mikor [cím]

A kézirategységre vonatkozó megállapítások:

– Az *eredeti lejegyzési réteg* autográf tisztázat, amely mint a cím, a tagolás és az *Ajánló Vers* mutatja, gyűjteményes összeírásnak készült.

– Az eredeti lejegyzésen *azonos színű tintával és írásképpel javítások* történtek, ezek kisebbik része egyértelműen lejegyzés közbeni javítás, nagyobb része utólagos korrekció. Az 5b oldalon a versvégződés áthúzogatas utáni többszöri átírása elfoglalja az oldal teljes jobb szélét a soron következő vers mellett is, ez az egyetlen ilyen méretű szövegjavítás.

– A 8–9. csomóban a lejegyzés tintájánál *világosabb tintával kisebb korrekciók* történtek.

– Az eredeti lejegyzés csomókon átívelő, a *versek sorrendjét* következetesen alkalmazott őrszavazás mutatja. Ezek öt helyen mutatják a kézirategység belső folytonosságának megszakadását, egyszer csomón belül verset vágva ketté (itt egy teljes belső ív hiányzik ugyanazon vers szövegével), négyszer a csomó végén (kétszer itt is verset vágva el).

– Az eredeti lejegyzéssel azonos tintájú és írásképpű *csomószámozás* kilenc csomót, azaz 72 oldalt foglal egy kézirategységbe, melyek közül ma már csak az 1–4. és 8–9. egységek lelhetőek fel, s a kilencedikből hiányzik az egyik ív (44 oldal). Van viszont további egy ív és egy félív (azaz 4 és 2 oldal), amelyeken nincs csomószám, összesen tehát 50 oldal maradt fenn itt.

A probléma:

A kézirategység értelmezésében a fő problémát az jelenti, hogy a csomók őrszavak által jelzett sorrendje egy ponton nem egyezik a csomószámozásból adódó sorrenddel: az 1–3. és a 8–9. csomókon belül a folytonosság töretlen, és egybehangzik az őrszavakkal, a 4. csomó azonban nem a 3. végén álló őrszóval indul, s nincs is annak megfelelő az egész kézirategységben. A 3. csomó őrszava szerint az *Egy férje elestén kesergő özvegy* című vers következett, a 4. csomó *Vergilius I. eklogájának* fordításával indul, a vers közepén. Bonyolítja a helyzetet, hogy a Vergilius-fordítás eleje megtalálható a kézirategységben az említett számozás nélküli félíven, vonalakkal egyértelműen jelölve illeszkedését a 4. csomó elé, de a csomószám nem ezen van.

A kritikai kiadás a csomó leírása során jelezte a problémát, beillesztette a helyére a számozás nélküli félívet, valamint még a teljes ívet is, a versek tartalmából kiindulva, életrajzi megfontolásból („valószínűbb, hogy a 3. és 4. csomó között helyezkedett el,

vagy legalábbis oda toldotta be utóbb Fazekas”).¹⁹ Ez azonban nem lehetett így sem eredetileg, sem utólagosan. A félív mindenképpen egy csomó külső íve kellett legyen, mert csak úgy folytatódhat egy másik csomóban, ha a vers (a Vergilius-fordítás) eleje az előző csomó végén helyezkedik el, ebben az esetben a csomó 7–8. oldalán, ami a két ív közül a külső ív második lapja. A teljes ív viszont csak belső ív lehetett, mert a rajta található vers, a *Vég bútsú Amelitől* folytonos. Egy külső és egy belső ív persze összeillik, de nem ebben az esetben, mert a belső ív végén a *Mint mikor* őrszó áll, ennek kellett következnie a csomó külső ívének utolsó két oldalán, ezzel szemben a fennmaradt külső ívfélen a Vergilius-fordítás kezdődik. A számozás nélküli teljes ív tehát nem illeszthető be a 3. és a 4. csomó közé, és egyáltalán sehova az ismert kéziratregységen belül, noha hozzátartozása egyértelmű.

Következtetések:

– A félív helyét tehát maga Fazekas jelölte meg, a 4. csomó elé illesztve azt. A 3. és a 4. csomó közötti folytonosság azonban ettől nem állt helyre, így ellentmondás van az őrszavakból kitetsző sorrend és a csomószámozásban testet öltő sorrend között. Ez azt is jelenti, hogy az eredeti lejegyzésen utóbb szerkezeti átalakításnak is történnie kellett, s csak ezt követhette a csomószámozás, bármennyire is az eredeti lejegyzés írásképet mutatja.

– Az átrendezés ténye és az eredeti lejegyzésen végrehajtott javítások együttesen arra vallanak, hogy az eredetileg gyűjteményes tisztázatnak indult kéziratregység utóbb munkapéldánnyá alakult át, amely szerkezetileg nem volt koherens. Mai töredékessége tehát nemcsak amiatt állt elő, hogy az utókorban elvesztek egyes egységei.

– Hogy az autográf korrekciók és átrendezések munkafázisa időben hogyan viszonyulhatott az eredeti lejegyzéshez, nem állapítható meg hitelesen. Mivel a tinta színe és az írásképek nagyon hasonló mindkét elkülöníthető fázisban, feltételezhetjük, hogy a lejegyzés után nem sokkal később történtek a korrekciók és az átrendezések, de ez csupán feltételezés.

– A szövegközlés során tehát explicitté kell tenni az összetartozó szövegcsoporthoz való szakadásait, valamint a szövegen utólag végrehajtott javításoknak is elkülönítetten kell megjelenniük.

2.1.2. [Anakreóni dalok rongált csomója]

K. X. 75. 105. 4. és 10. (I/E.)

A két jelzeten található két ív eredetileg egy csomót alkotott, összetartozásukra kéziratári jegyzet és a kritikai kiadás is utal. Mindkettő 100×245 mm méretű, álló tájolású, azonos minőségű papír, melyek egymásba voltak hajtva. Számozás nincs a csomóban, de a *Jó a' bor* című vers elhelyezkedéséből megállapítható, hogy a 10. jelzetű a külső, a 4. jelzetű a belső ív. A 4. jelzetű ív rongált, a csomóba illesztve értett jobb fele középtől felfelé ki van szakítva. A csomó 3 anakreóni dalt tartalmaz, az első és a harmadik

¹⁹ Uo.

zárlata önálló versként szerepel a másik két anakreóni verseket tartalmazó csomóban.

ív	az ív lapjai	a csomó oldalai	cím
105. 10.	1a	1	Édes Druzsám
	1b	2	Jó a' bor
105. 4.	1a	3	(folyt)
	1b	4	A' sok baj
105. 4.	2a	5	(felső része ki van tépve) (a szakadásnál sorkezdett, majd címkezdett: Édes, alatta üres)
	2b	6	(felső része ki van tépve)
105. 10.	2a	7	(üres)
	2b	8	(üres)

2.1.3. [Anakreóni dalok csomója]

K. X. 75. 105. 7. és 8. (I/C.)

A két jelzeten található két ív eredetileg egy csomót alkotott, összetartozásukra kéziratári jegyzet és a kritikai kiadás is utal. Mindkettő 100×245 mm méretű, álló tájolású, azonos minőségű papír, melyek egymásba voltak hajtvva. Bár méretük azonos a rongált csomó méretével, a papír minősége különböző, az előbbi világosabb színű és vékonyabb, ez némileg sötétebb és durvább tapintású. Számozás nincs a csomóban, de *Az új bor* és a *Tzitzázás* című versek elhelyezkedéséből megállapítható, hogy a 7. jelzetű a külső, a 8. jelzetű a belső ív. A csomó 7 anakreóni dalt tartalmaz, az első és a harmadik azok az önálló versek, melyek az előző csomóban verszárlatként szerepeltek, az első öt pedig a következő csomó teljes versanyaga.

ív	az ív lapjai	a csomó oldalai	cím
105. 7.	1a	1	Az élet [Rövid egy nap...]
		1	A' kölcsönadott gyümölcs
	1b	2	Az élet [Fiúk örömbe töltjük...]
		2	Az új bor
105. 8.	1a	3	(folyt.)
		3	Tzitzázás
	1b	4	(folyt.)

ív	az ív lapjai	a csomó oldalai	cím
		4	Szívem, eszem
105. 8.	2a	5	Jó bor szép szem
	2b	6	(üres)
105. 7.	2a	7	(üres)
	2b	8	(üres)

2.1.4. *Anakreonkák*

K. X. 75. 105. 9. (I/D.)

Az *Anakreonkák* autográf címet viselő csomót az előző csomókénál némileg kisebb, 85×212 mm méretű, álló tájolású két ív alkotja, melyek egymásba vannak hajtva. Valójában ezek jelenleg is egyetlen ívet alkotnak, mert a felső éleknél egy kis részen még nem lettek szétvágva. Az ívméret tehát 85×424 mm, amely középen össze lett hajtva, s majdnem teljesen ketté is vágták önálló ívekre (A-val és B-vel jelöljük ezeket). A csomóban lévő 5 anakreóni dal megfeleltethető az előző csomó első öt versével.

ív	az ív lapjai	a csomó oldalai	cím
105. 9./A	1a	1	[Az élet (Rövid egy nap...)]
			[Az élet (Fiúk örömbe töltjük...)]
	1b	2–	[Tzitzázás]
105. 9./B	1a	–3	(folyt.)
		3	A' zsendülő leány
	1b	4	[Az új bor]
105. 9./B	2a	5	(üres)
	2b	6	(üres)
105. 9./A	2a	7	(üres)
	2b	8	(üres)

2.1.5. *Cs. et F.*

K. X. 75. 104. 1. (I/C.)

Önálló autográf tisztázat. Az egyetlen hosszabb verset tartalmazó kéziratcsomó a többinél nagyobb méretű (196×255 mm), 3 ívből, így 6 lapból, 12 oldalból áll, s cérnával középen a hajtásnál össze van fűzve, benne S. Szabó József ceruzás lapszámozása talál-

ható. A címlapon csak a cím áll, ennek, valamint az utolsó lapnak a hátoldala üres (1b, 6b). A vers másolata az akadémiai kéziratárban található (M. Irod. Lev. 4r. 379., 21–24),²⁰ melynek nincs forrásértéke, közlése az autográf mellett indokolatlan.

2.1.6. [*A magahitt kalmár*]

K. X. 75. 105. 5–6. (I/J.)

Önálló autográf fogalmazvány, nagyon sok javítással. Az egyetlen hosszabb verset tartalmazó kéziratcsomó egy 237×370 mm és egy 253×402 mm méretű, álló tájolású, félbehajtott és egymás után helyezett ívből (5.) és egy 125×200 mm méretű félívből (6.) áll, amint a kéziratári jegyzet is jelzi. Eredeti számozása nincs, sorrendjét utólagos ceruzás számok mutatják a hasábok tetején. Címet sem tartalmaz, a hagyományossá vált címet vettük át, amely S. Szabó József első közléséből származik.²¹

2.1.7. [*Húsvét napjától...*]

K. X. 75. 105. 1. [I/G.]

Önálló autográf fogalmazvány. Az önálló lap 195×245 mm méretű, álló, rajta cím nélküli szöveg. A kritikai kiadás a vegyes munkák között közölte,²² de mivel a bevezető egy mondat után kétszer hét disztichon következik, a költemények közé kell sorolnunk.

2.2. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

2.2.1. *A' meg elégedés*

R 257. 1.

Autográf tisztázat, néhány javítással, egy félbehajtott íven. A papír mérete, minősége, valamint az íráskép mindenben megegyezik az *Aprótseprőségek* csomóival, így lehetséges, hogy eredetileg ahhoz a kéziratgyűjteményhez tartozott, az egyik onnan most hiányzó csomó belső íveként. Minthogy azonban számozás nincs az íven, és az utolsó oldalon az alsó lapfél szabad (tehát kerülhetett volna oda folytatólagosan szöveg), nem állíthatjuk bizonyosan, hogy belső ív volt, elképzelhetjük önálló ívként is, ahogy most létezik. A papír mérete, minősége és az íráskép alapján azonban a genetikus kapcsolat az *Aprótseprőségek* csomóival mégis igazolható.

20 Jegyzetben közli uo., 249–252.

21 A hitelességről a 19. század végén folyt, mára okafoyottá vált vita ismertetését lásd uo., 272–273.

22 FMÖM II, 87.

2.2.2. *A' tavasz eleje*

R 257. 2.

Autográf fogalmazvány, két csomóban, 14 oldalon. A papír mérete, minősége, valamint az íráskép megegyezik az *Aprótseprőségek* csomóival, melyekhez hasonlóan ezek is két-két egymásba hajtott ívből állnak. Mivel azonban e kézirat egység fogalmazvány, a feltételezhető genetikus kapcsolat ellenére sem igen lehetett szerves része az *Aprótseprőségek*nek. Erre utal az is, hogy a prózai szövegbe illesztett négy vers közül három megtalálható e gyűjteményes összeírásban (s akár a negyedik is ott lehetett, hiszen ma már hiányzik több csomó). A kritikai kiadásban a prózai művek között szerepel, de a prózába szervesen illeszkedő versek miatt szükséges a teljes szövegegységet szerepeltetni a költemények között, nem is szólva arról, hogy a korszak sajátos szöveg-típusát, az ún. költői prózát képviseli.

2.3. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen

2.3.1. [*Óh mely nagy...*]

I. 4c. 1. fond

Önálló autográf kézirat, 110×170 mm méretű, ketté hajtott lap, nagyobb papírlapból letépvé. Az első három oldalon egy-egy versszak, az utolsón különféle számítások. Az énekeskönyv kéziratait tartalmazó fondban található, az első oldal alján a szerkesztő, Benedek Mihály rájegyzése: „Eskütt Fazekas Mihály”. Megtalálta és először kiadta Fekete Csaba.²³

2.4. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, Budapest

2.4.1. [*Ama' nemzetek vérében...*]

K 3/38

Fazekas levele Csokonainak, 1802. február 17., önálló autográf tisztázat, félbehajtott ív egyik felén két oldalon a verses levél, a másik ívfél külső oldalán címzés és pecsétnyom.

2.4.2. *Köszöntő versek*

K 3/37

Fazekas verses névnap-i köszöntője Csokonainak, 1802. szeptember 18., önálló autográf tisztázat, szerző és dátum nélkül, ezeket Csokonai jegyezte az üresen maradt ívfél egyik oldalára.

²³ FEKETE Csaba, „Paralipomena avagy elvetett énekek”, in *Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, szerk. SZELESTEI N. László, 21–62 (Budapest–Piliscsaba: PPKE, 2011).

2.4.3. Csokonay Vitéz Mihályhoz

K 3/83

A kritikai kiadásban nem szerepel, Vargha Balázs fedezte fel és adta ki, először az *Élet és Irodalom* 1959. június 12-ei számában, majd tudományos publikációként a *Csokonai emlékek*ben.²⁴ Két ív egymásba hajtva, szöveg az első négy oldalon található folytatólágosan, a másik négy oldal üres. Az első két darab Kováts Sámuel latin és magyar nyelvű verse Csokonai halálára, ezeket követi a 3–4. oldalon a Fazekasnak tulajdonított, Csokonaihoz szóló vers, név nélkül. A kézirat a *Magyar Kurir* 1805. március 29-ei számának *IV. Tóldaléka* alapján készült, az első kettő és az utolsó vers másolata az 1–2. és a 7–8. oldalakról. A 3–4. oldalon Szabó Mihály, a 4–5. oldalon Veres András, a 6–7. oldalon Illei Takács Károly Csokonai halálára írott versei állnak, ezekre még utalás sincs a kéziratban (lemásolásukra a hely rendelkezésre állott a csomó második felében). A kézirat vizsgálatunk szerint, szemben Vargha Balázs részletesen nem indokolt állításával, nem Fazekas kézírása (Julow Viktor, mikor újabb kiadásába felvette a költeményt, a jegyzetben a kézírás hitelességének kérdését nem vizsgálta, s nem is említette). Az akadémiai kézirat más, ugyanebben az időkörben keletkezett, bizonyosan autográf kéziratokkal (lásd a következő két kéziratot, valamint a jóval hosszabb Cs. *et F.* kéziratát) összevetve következetes eltéréseket mutat több írássajátosságot illetően is:

– az akadémiai kézirat egyáltalán nem használ aposztrófot az *a* névelő után, az autográfokban ez következetesen szerepel;

– Fazekas az *sz* jelölésére az autográf kéziratokban két betűjelet használ (*β* és *sz*, lásd részletesen a 3.1.3. pontot), a kérdéses akadémiai kéziratban csak *sz* szerepel, s ennek az írásmódja is karakteresen eltér az autográfokétól, melyekben a *s* másfélszerkétszer magasabb, mint a *z* (a másik esetben a két betűjegy egyforma magasságú);

– a *d* betű szára a kérdéses akadémiai kéziratban balra hajol és nem hurkolódik, az autográfokban hurkot képezve átköt a következő betűhöz, azaz jobbra hajol;

– az autográfok következetesen alkalmazott központosásával szemben a kérdéses kéziratban igen gyér a központosítás;

– a kérdéses kézirat igen következetlen és hiányos a magánhangzók hosszúságának jelölésében, különösen szóvégeken, ami az autográfokat egyáltalán nem jellemzi.

Mindezek alapján meglehetősen bizonyossággal állítjuk, hogy a *Magyar Kurir Tóldalék*ának másolata nem Fazekas kézírásával készült.

Ezzel viszont a vers hitelességére vonatkozó leglényegesebb, mondhatni egyetlen bizonyíték veszett el, mert a szóban forgó, Csokonait köszöntő versről semmit nem tudunk, azt sem, hogy hogyan került a *Tóldalék*ba a költőt búcsúztató versek mellé egy, még annak életében készült köszöntővers. Természetesen nem lehet egészen kizárni Fazekas szerzőségét sem, de tisztában kell lennünk, hogy erre valójában semmi nem utal.

²⁴ *Csokonai emlékek*, összeáll. VARGHA Balázs, A magyar irodalomtörténetírás forrásai (Budapest: MTA, 1960), 121–122, 569.

Mindezek alapján a *kétes hitelű* minősítést alkalmazzuk a vers kéziratos és nyomtatott változatára egyaránt.

2.4.4. V. Csokonai Mihály Ur halálára.

M. Irod Lev. 4r. 27.

Egy lapnyi önálló autográf kézirat, aláírással és 1805. január 28-ai dátummal. Kazinczy hagyatékában maradt fenn. A jelen vers szövege jelent meg a *Magyar Kurir* 1805. február 19-ei számában, Kazinczy nekrológiájában (lásd az 1.1.3. pontot).

2.4.5. [*Hát tsakugyan nem igaz...*]

M. Irod Lev. 4r. 27.

Egy lapnyi önálló autográf kézirat, Kazinczy lányának születésére készült köszöntővers, 1805. augusztus 20-ai keltezéssel, hátoldalán címzés és pecsét, vagyis elküldött levél volt. Kazinczy hagyatékában maradt fenn.

2.5. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

2.5.1. *Pasquilus in Wolfgangum Ibrányi*, 1815

Oct. Hung. 350., 31a–b.

Felhasználói másolat, az 1802^k *Esztenőbéli Országgyűlésen költt Pásquilusok* című kötet végén lejegyezve, a piros ceruzás számozás szerinti 31a–b lapon. A kötet Téglás J. Béla közlése szerint Nagy Gábor gyűjteményéből került az OSZK anyagába.²⁵ A verset tartalmazó lap előtti oldalon e megjegyzés olvasható: „Néhai Fazekas Mihály Pasqvinusa Néhai Ibrányi Farkasra, ki Debreczen Várossának, mellynek czimere bárány, Királyi Comissáriusa vólt, 's meghólt 1815.” A kézírást összevetettük a Csokonai-hagyatékban található *Nagy Gábor-gyűjteménnyel* (OSZK, Fol. Hung. 893.): igen valószínűnek tűnik, hogy azonos a kézírás, s az eredeti oldalszámozás (895–896) szintén nagyon hasonló, mindez megerősíti Téglás J. Béla közlését. Az a tény, hogy minden bizonnyal Nagy Gábor gyűjteménye volt a kézirat forrása, a hitelességet erősíti, viszont gyengíti azt, hogy ugyanez a szöveg egészen mostanáig Kazinczy művei között is szerepelt.²⁶ A jelen verset a *Bizonytalan szerzőségű művek* közé soroljuk.

25 TÉGLÁS Jenő Béla, *A történeti pasquilus a magyar irodalomban*, Értekezések a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 7 (Szeged: 1928), 196.

26 Lásd erről részletesen KazKölt II, 13, 903.

2.6. Egyetemi Könyvtár, Prága

2.6.1. *Mundus vult decipi, decipiatur ergo*

Kubelík (Széll) Gyűjtemény, 90. kötet, *Balogh Péter-gyűjtemény*
(Mikrofilmen: MTA KIK A 161/VII.)

Felhasználói másolat, amely a szöveg végén Fazekast jelöli meg szerzőként. A kritikai kiadásban nem szerepel, Szilágyi Ferenc fedezte fel és adta ki először.²⁷ A vers hitelessége mellett felsorakoztatott, főleg tartalmi és stiláris érvek nem tekinthetők szigorú értelemben véve filológiai adatnak, így a verset a *Bizonytalan szerzőségű művek* közé kell sorolnunk.

3. Szövegforrások és szövegidentitások kronológiája

3.1. Szövegforrások

3.1.1. Nyomtatványok

A nyomtatott szövegforrások nagy része egyáltalán nem vet fel kronológiai kérdéseket. A hírlapok számai napra pontos dátummal vannak ellátva, a *Lúdas Matyi* két kiadásának megjelenési éve ugyancsak ismert. Az énekeskönyv első kiadása 1808-ban jelent meg, ennek szerkesztési munkálatai azonban 1806 nyarán lezárultak (a *Tudósítás* augusztus 24-ei keltezésű),²⁸ így a szövegállapot/szövegforrás pontos meghatározása: 1806/1808. A *Hébe* almanach 1825. évi kötete az előző év októberében megjelent, s Kazinczy saját verseiről tudjuk, hogy azok kézhezvételét a szerkesztő, Igaz Sámuel már 1824. április 9-én visszaigazolta.²⁹ Fazekas versének küldéséről nem maradt fenn adat, de a forrás szövegállapota az ismert tények alapján is 1824-re datálható. A *Debreczeni Magyar Kalendárium* esetében mindössze egy csillagászati témájú prózai írás esetében tudjuk dokumentálni, hogy a megjelenés éve előtt már készen volt, legalább első változatban (lásd Fazekas Fodor Gerzsonnak írott levelét, amelyben véleményt kér erről).³⁰ A *Kalendárium* adott évre szóló kötete, ahogy az évkönyvek esetében általában szokásos volt, még az előző évben elkészült, ezt ebben az esetben az 1820-as évek második feléből származó kötetekbe nyomtatott imprimatúra is bizonyítja, amely rendszerint előző év júniusi dátumot visel. A közlemények szövegállapotának keltezése így mindig a kötet évszáma előtti év. Az utólagos publikációk esetében a forrás keletkezési ideje mindig a megjelenés dátuma, a megőrzött szövegállapotokra nézve azonban semmilyen adattal nem rendelkezünk, keletkezési idejüket így nem tudjuk megadni.

27 SZILÁGYI Ferenc, „Fazekas Mihály ismeretlen verse”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 76 (1972): 74–79.

28 FMÖM I, 254.

29 KazKölt II, 419.

30 FMÖM II, 110.

3.1.2. Önálló kéziratok

Az akadémiai kéziratok közül négy pontosan datált, az ötödik hírlapi közlésről készült nem autográf másolat, keletkezési idejét ehhez képest tudjuk megadni. A Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteményének két önálló kézírata a kritikai kiadás szerint feltehetően a *Kalendáriommal* összefüggésben keletkezett.³¹ Ezt elfogadhatjuk, de nehezen védhető az az érvelés, hogy mivel nem jelentek meg a kalendáriumban, ezért 1827 végén vagy 1828 elején készültek; annak, hogy nem jelentek meg a kalendáriumban, egyéb okai is lehettek. Mindkettő esetében hozzátétőleges pontosságú keltezésre van lehetőség: a *[Húsvét napjától...]* 1819 után (a kalendárium első kötetének megjelenése alapján), *[A magahitt kalmár]* 1822 után (az adaptáció forrásául szolgáló mű megjelenési éve alapján). A két másolat egyike, az Ibrányi Farkas-pasquillus utólagos bejegyzés egy másolatgyűjteménybe, a hozzá kapcsolódó, nem a lejegyzéssel egyidejű jegyzet „néhai Fazekas Mihály”-t említi, de ez alapján nem tudjuk sem a szövegállapot, sem a lejegyzés keletkezési idejét meghatározni. A prágai *Balogh Péter-gyűjteményben* található vers egy 1838-as kötődésű szöveg után áll, tehát lejegyzése ez utánra tehető, a szövegállapot keletkezési idejére nézve azonban semmi adattal nem rendelkezünk.

3.1.3. Kéziratos szövegcsoportok

Az *Aprótseprőségek* egységeinek keletkezése genetikus csoportjellemzőik alapján közösen adható meg, s hozzájuk kapcsolhatjuk ugyanezen jellemzők alapján a Református Kollégium Nagykönyvtárában található két kéziratot is. A csomók összeírásának kezdő időpontja nem lehet korábbi, mint a legkésőbbi ismert keletkezési idejű vers dátuma, ez esetünkben a *Vitéz Csokonay Mihálynak Mihály napra* című vers 1802. szeptember 18-ai dátuma. Egybeesik ezzel, hogy ugyanebben a csomóban szerepel a debreceni Nagytemplom 1802. június 11-ei leégéséről írott vers, valamint az *[Anakreoni dalok rongált csomójá]*-ban található *Édes Druszám* az 1802. december 28-án meghalt Kondé Miklós halálát említi. Mindezek szerint az *Aprótseprőségek* lejegyzésének kezdő időpontja az 1803– formulával adható meg.

A másik határoló időpont kijelöléséhez nem rendelkezünk szigorú értelemben vett filológiai adattal, mindössze három valószínűsítő körülményt sorakoztathatunk fel. A Kerkes Ferenchez szóló, 1815. november 24-ei levélben a *Lúdas Matyi* megírására visszaemlékezvén írja Fazekas, hogy „már akkor [1805-ben] minden figyelmemet a fák, fűvek, és virágok vonták magokra egész 1807-ig”,³² ezért nem javítgatta át művét Kazinczy tanácsai alapján. Ez némiképp általánosabban a költői működés felfüggesztéseként is érthető. Erre utal explicite egy másik levele, melyet Kazinczyhoz írt 1806. szeptember 23-án: „Én is írtam valaha verseket, de megesmérvén az emberséges emberek kríziseiből hogy nem poetának születtem, letettem rólla”.³³ Fazekas 1805 elején Csokonai halálára

31 FMÖM I, 272–273, II, 237.

32 FMÖM II, 97.

33 Uo., 94.

írt verseket, nyáron Kazinczy lányának születésére, majd 1806 nyara előtt az új református énekeskönyvbe egy éneket, többet és mást nem ismerünk.

Hogy mennyire lehet és kell komolyan venni az ilyen szerzői végső búcsúkat, az nyilván erősen kérdéses, de kétségtelen, hogy e két levéladat összhangban van, s a költői tevékenység 1805 körüli elakadására/felfüggesztésére vagy valami ilyesmire látszik utalni, amivel nem nagyon hozható összhangba a versek gyűjteményes összeírása, amit az *Aprótseprőségek* egyértelműen reprezentál. A felemlíthető harmadik körülmény a kritikai kiadás írássajátosságot érintő meglátása (ez esetben konkrét írásképi jellemzőről van szó, nem általában vett helyesírási szokásokról). Fazekas az sz betűt kétféleképpen jelöli, s ebben 1806–1808 között jól látható változás áll be, amit a kritikai kiadás számszerűen dokumentál.³⁴ Az *Aprótseprőségek* betűhasználata (β) a korábbi, tehát 1806–1808 előtti írásmódot követi.

Az említett három körülmény egyaránt 1805–1806 egyfajta határpontként értelmezhetőségére utal, amit e gyűjteményes összeírásnak logikailag meg kellett előznie, vagyis a záró dátum 1804 lehet. Mivel azonban a felsorakoztatott három körülmény nem szigorúan vett filológiai adat, a következtetésként levont datálás bizonytalanságát jeleznünk kell: ?1804. Kérdés, hogy akkor nem inkább a legalább hozzávetőleges bizonyossággal megadható 1803– keltezés mellett kellene-e maradnunk. Két ok miatt mégsem ezt választottuk: egyrészt mert az így megadható időszakasz túlzottan nagy és így erősen hozzávetőleges, másrészt ez praktikusán nem is lenne használható a csomók másként nem datálható verseinek keltezésében, lévén hogy az '1803 után' időben előre nyitott, míg a versek datálása csakis 'előtt' típusú lehet (azaz időben hátrafelé nyitott). Az *Aprótseprőségek* csomóinak megállapított keletkezési dátuma tehát: 1803–?1804.

Ezt a datálást elfogadjuk a három anakreóni verscsomó keletkezési idejeként is. A kezdő időpont kapcsán említettük az egyik vers 1802. december 28-ai dátumát, a záró időpont bizonytalan meghatározását indokló körülmények pedig változtatás nélkül érvényesek e csomókra is. E csomók belső sorrendjét alapvetően a mindhárom csomóban szereplő két vers szövegállapotainak összevetésével határozhatjuk meg. Éppen az említett dátumhoz köthető *Édes Druszám* az egyik, amelynek 23–30. sorai önállósultak, s [Az élet (Rövid egy nap...)] című vers lett belőlük, a másik *A' sok baj* 20–28. soraiból lett [Az élet (Fiúk örömbé töltjük...)] című vers. Az első változat, amikor még versrészletként léteztek, a második az anakreóni versek nagyobb összeírása, a harmadik az *Anakreónkák* címet viselő válogatás.

3.2. Szövegidentitások

3.2.1. Pontosan keltezhető versek

Nagyon kevés szövegidentitás tartozik e csoportba, azok, amelyeknél a pontosan keltezett önálló szövegforrás egyben a szövegidentitás születésének pillanatát is jelenti:

34 FMÖMI, 184–185.

1802. február 17.:	[<i>Ama' nemzetek vérében...</i>]
1802. szeptember 18.:	<i>Köszöntő versek</i>
1805. január 28.:	[<i>Él-é a' síron túl...</i>]
1805. augusztus 20.:	[<i>Hát tsakugyan nem igaz...</i>]

Hónap pontossággal lehet keltezni az egyik hírlapban megjelent verset a szerkesztői jegyzet közlése alapján:

1789. szeptember: [*Fel tette hatalmas Tsászarunk...*]

Év pontossággal lehet keltezni a *Lúdas Matyit*, Fazekas visszaemlékezése alapján, amely a már idézett Kerekes Ferenchez szóló, 1815. november 24-ei levélben olvasható: „Matyi az én szülöttem. Született 1804-ben”.³⁵

3.2.2. Közelítő pontossággal keltezhető versek (-tól -ig)

A *Cs. et F.* című vers bizonyosan Csokonai halála után keletkezett, de ebben az esetben lehetőség van a keletkezési idő pontosabb behatárolására is. A vers 3. számú láb-jegyzete a *Lilla*-kötetet megjelentként említi, s tudjuk, hogy az Kiss Imre kiadásában február végére megjelent, Kazinczy március 1-jén már hivatkozik rá.³⁶ Ugyanebben a jegyzetben olvasható, hogy Csokonai anyja „a' többit maga költségén akarja folytatni”, ami azt jelenti, hogy Csokonai más kötetének kiadása még csak tervben volt ekkor. A legközelebb megjelent kötet az *Ódák*, s Csokonai Józsefné Szeless Józsefnek írott 1805. október 8-ai levelében a „most kijött Ódák exemplárjainak” terjesztéséről írt.³⁷ A *Cs. et F.* megírása tehát az 1805. március–szeptember közötti időszakra esik, valószínűbben ennek inkább az elejére.

3.2.3. Hozzávetőleges pontossággal keltezhető versek (előtt, után)

A következő elérhető bizonyossági fokozatot a pontosan datálható szövegforrások keltezéséhez viszonyítva megadható dátumok jelentik. Itt nem tudjuk számításba venni (a már említett Ruzsánda- és Ameli-emléseken túl) az életrajz olyan eseményeit sem, mint a katonaságtól való leszerelés, mert semmi nem bizonyítja, hogy az adott versek a hadi élettől való megváláshoz kötődő élményi alapú költemények.

Az *előtt* típus a nyomtatásban megjelent szövegek esetében alkalmazható, amikor is hírlapoknál a lapszám pontos dátumához, az évkönyvek (almanach, kalendárium) esetében a kötet megjelenési évéhez (ami a kötet-évszám előtti év) viszonyítunk. A *Nyári esti dal*nál nyilván a korábbi megjelenést vesszük alapul, ezt nem módosítja az a fennmaradt

35 FMÖM II, 97.

36 KAZINCZY Ferencz levelezése, s. a. r. (I–XXI) VÁCZY Janos (Budapest: MTA, 1893, 1890–1911), III: 275, 727. sz.

37 CsKron 328.

emlékezés sem, amelyet a kritikai kiadás kapcsolatba hoz egy 1823-as levéllel,³⁸ részben mert a kapcsolat erősen feltételes, részben mert egyébként is összhangban van az 1824-es dátummal. A *Kalendárium* esetében a júniusi imprimatúra azt jelenti, hogy a szövegidentitás legkésőbb azelőtt keletkezett, feltehetően, de nem bizonyosan még ugyanabban az évben, ezért itt is megtartottuk az *előtt* kategóriát. A Csokonaihoz írott és a *Magyar Kurir Tóldalékában* kiadott versről az mondható el, hogy Csokonai halála előtt készült, az új énekeskönyvben megjelent ének pedig a kötet szerkesztési munkáinak lezárulta előtt.

Az *után* típus leginkább valamely ismert időpontban történt eseményhez kapcsolódó verseknél alkalmazható, ilyenek a Kondé Miklós, Domokos Lajos, Ibrányi Farkas halálához kötődő versek, a debreceni Nagytemplom leégésére írt költemény. [*A magahitt kalmár*] az adaptált mű megjelenéséhez, a [*Húsvét napjától...*] és a *Kalendárium magyarázatja után serkent gondolatok* a kalendárium elindításához viszonyítható.

3.2.4. Bizonytalanul keltezhető versek (?)

Ide kell sorolnunk az életmű nem csekély részét. Egyfelől az autográf kéziratcsomók mindazon darabjait, amelyek keltezéséhez egyéb információ nem áll rendelkezésünkre, mint hogy legalább egy szövegforrásuk az *Aprótseprőségek*, illetve az anakreoni versek csomóiban található: minden ilyen szövegidentitás keltezése: *1803–?1804 előtt*. Másfelől idesorolandó a Lovász Imre kiadása alapján feltehetően Fazekas művének tekintett versek azon köre, amelyeknek datáláshoz ugyancsak nem áll rendelkezésünkre más adat, itt még évszám sem jelölhető meg, csak a teljes információhiány: (?).

4. A tervezett nyomtatott kötet rendje

A nyomtatott kötetben a közlési rendet az eddig vizsgált szempontok (hitelesség, szövegforrások típusa, jellege, idő- és/vagy sorrendje) alapján alakítjuk ki. Az elektronikus kiadásban, lévén hogy nincs kötött lineáris rendje, az e szempontok alapján képzett belépési profilkok opcionális olvasásmódokat kínálnak.

A nyomtatott kötetben az *első címszintet* a hitelesség alapján jelöljük ki, a bizonyosan hiteles művektől a hitelesnek nemigen tekinthetők felé (*Fazekas Mihály művei, Feltehetően Fazekas Mihály művei, Bizonytalan szerzőségű művek, Kétes hitelű művek*).

A *második címszintet* a szövegforrások két alapvető típusa szabja meg (*Kéziratok, Nyomtatványok*), a *Feltehetően Fazekas Mihály művei* csoportban csak Nyomtatványok szerepelnek.

A *harmadik címszinten* a szövegforrások altípusai szerinti beosztást találjuk. A *Kéziratok* alapvetően autográf és másolati csoportra tagolódnak. *Fazekas Mihály művei* esetében ez az osztályozás kiegészül a szövegforrások jellege szerinti osztályozással (*Szövegcsoportok, Önálló kéziratok*), mert az ide tartozó kéziratok mindegyike autográf. A hitelesség szerinti utolsó két fő egységben a *Kéziratok* között csak másolatok szere-

38 FMÖM I, 265.

pelnek. A *Nyomtatványokon* belül az egyes nyomtatványtípusok különülnek el (hírlap, kötetrészlet, önálló kötet, almanach, kalendárium, valamint utólagos publikáció).

A *negyedik címszinten* az egyes szövegforrások/forráscsoportok megnevezései szerepelnek, a keletkezési dátum megjelölésével. A *Kéziratok* között az első nagy részben az egyes műveket magukban foglaló *autográf kéziratcsomók*, illetve *önálló kéziratok* különülnek el (9, illetve 8 ilyen egység van), a harmadik és negyedik egységben másolatgyűjtemények. Közlési sorrendjüket eredeti belső szerkezetük, illetve egymáshoz viszonyított keletkezési egymásutánjuk jelöli ki. A *Nyomtatványok* között a lapszámok, kötetek megnevezése található, pontos évszámmal ellátva, időrendben.

Az *ötödik címszintet* minden esetben az arab sorszámozással ellátott egyes szövegforrások jelentik.

A szerkezet a következőképpen ábrázolható, az V. szintet, az egyes szövegforrásokat most a könnyebb áttekinthetőség végett nem tüntettük fel, és a IV. szinten lévő, keletkezett egységeket is csak összefoglalóan jelezzük:

I.	II.	III.	IV.
	Fazekas Mihály művei		
		Kéziratok	
			Autográf kéziratcsomók
			9 csomó
			Autográf önálló kéziratok
			8 kézirat
		Nyomtatványok	
			Hírlapok
			3 lapszám
			Kötetrészlet
			1 kötet
			Önálló kötetek
			2 kötet
			Almanach
			1 kötet
			Kalendárium
			7 kötet
			Utólagos publikáció
			1 kiadás
	Feltehetően Fazekas Mihály művei		
		Nyomtatványok	
			Hírlapok
			2 lapszám
			Kalendárium
			1 kötet
			Utólagos publikációk
			1 kiadás

Bizonytalan szerzőségű művek
Kéziratok
Másolatok
3 gyűjtemény
Nyomtatványok
Kalendárium
1 db sok számban
Kétes hitelű művek
Kéziratok
Másolatok
1 gyűjtemény
Nyomtatványok
Hírlapok
1 lapszám
Utólagos publikáció
1 könyv

Az így tagolt forrásanyag részletes áttekintését az alábbi táblázatban végezzük el, a táblázat oszlopai:

- 1) a szövegforrás sorszáma;
- 2) a szövegforrás címe;
- 3) a vers sorszáma a kritikai kiadásban (kötetszámot csak a II. esetében adunk meg);
- 4) a társszövegforrás/szövegváltozat sorszáma a jelen táblázatban;
- 5) a szövegidentitás keltezése (az egyes forrásra érvényes keltezés a IV. címszinten áll).

Fazekas Mihály művei				
KÉZIRATOK				
<i>Autográf kéziratcsomók</i>				
<i>A' tavasz eleje</i> csomói, 1803–?1804				
1.	A' tavasz eleje	II. 1.	(14., 15., 16., 55., 66.)	1803–?1804 előtt
<i>Az Aprótseprőségek</i> 1–3. csomója, 1803–?1804				
2.	Ajanló Vers	4.		1803–?1804 előtt
3.	Ruszánda Moldvai Szép	5.		1803–?1804 előtt
4.	Más [A csermelyhez]	6.		1803–?1804 előtt
5.	Más. [Még gyertyám el nem oltottam...]	7.		1803–?1804 előtt
6.	Danaë	9.		1803–?1804 előtt
7.	Az érzékenységek énekbenn	10.		1803–?1804 előtt
8.	Az öröm tündérsége	11.		1803–?1804 előtt

Az Aprótseprőségek 4. csomója+félív, 1803-?1804				
9.	Títire! e' terepéj... [Vergilius I. eclogája]	79.		1803-?1804 előtt
10.	A' meg égett nagy Templom falai közt serkent gondolatok	22.		1802. 06. 11. után
11.	A' Gratiákhoz	23.		1803-?1804 előtt
12.	Vitéz Csokonay Mihálynak Mihály napra	24.	38., 65.	1802. 09. 18.
13.	A' szerentsés történet [töredék] [Mit látok óh szent Istenek...]	25.		1803-?1804 előtt
Az Aprótseprőségek 8-9. csomója, 1803-?1804				
14.	A' Télhez	26.	(1.), 55.	1803-?1804 előtt
15.	Az első olvasztó szellőhöz	27.	(1.)	1803-?1804 előtt
16.	A' Tavaszhoz estendénn	28.	(1.)	1803-?1804 előtt
17.	Az én kis kertem [töredék]	29.	63.	1803-?1804 előtt
18.	Szükségbenn segítség [töredék]	30.	64.	1803-?1804 előtt
Az Aprótseprőségek töredék csomója, 1803-?1804				
19.	Oh Kannibálok... [Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok c. vers vége]	15.	62.	1803-?1804 előtt
20.	Vég bútsú Amelitől	16.		1803-?1804 előtt
A' meglegedés önálló vagy töredék ívje, 1803-?1804				
21.	A' meg elégedés	33.		1803-?1804 előtt
Anakreoni dalok rongált csomója, 1803-?1804				
22.	Édes Druszám	34.	(25., 32)	1802. 12. 28. után
23.	Jó a' bor	35.		1803-?1804 előtt
24.	A' sok baj	36.	(27., 33.)	1803-?1804 előtt
Anakreoni dalok csomója, 1803-?1804				
25.	Az élet [Rövid egy nap...]	37.	(22.), 32	1802. 12. 28. után
26.	A' kölcsönadott gyümölcs	38.	35.	1803-?1804 előtt
27.	Az élet [Fiúk örömbé töltjük...]	39.	(24.), 33.	1803-?1804 előtt
28.	Az új bor	40.	36.	1803-?1804 előtt
29.	Tzitzázás	41.	34.	1803-?1804 előtt
30.	Szívem, eszem [Ama diós...]	42.	67.	1803-?1804 előtt
31.	Jó bor szép szem	43.		1803-?1804 előtt
Az Anakreonkák csomója, 1803-?1804				
32.	[Az élet (Rövid egy nap...)]	37.	(22.), 25.	1802. 12. 28. után
33.	[Az élet (Fiúk örömbé töltjük...)]	39.	(24.), 27.	1803-?1804 előtt
34.	[Tzitzázás]	41.	29.	1803-?1804 előtt
35.	A' zsendülő leány	38.	26.	1803-?1804 előtt
36.	[Az új bor]	40.	28.	1803-?1804 előtt

Autográf önálló kéziratok				
Levél Csokonaihoz, 1802. 02. 17.				
37.	[Ama' nemzetek véreben...]	21.		1802. 02. 17.
Levél Csokonaihoz, 1802. 09. 18.				
38.	Köszöntő versek	24.	12., 65.	1802. 09. 18.
A V. Csokonai Mihály Ur halálára kézírata, 1805. 01. 28.				
39.	V. Csokonai Mihály Ur halálára	44.	47.	1805. 01. 28.
A Cs. et F. kézírata, 1805. 03–09.				
40.	Cs. et F.	45.		1805. 03–09.
Levél Kazinczyhoz, 1805. 08. 20.				
41.	[Hát tsakugyan nem igaz...]	46.		1805. 08. 20.
Az [Óh melly nagy...] kézírata, 1806. 08. 24. előtt				
42.	[Óh melly nagy...]	47.	48.	1806. 08. 24. előtt
A [Húsvét napjától...] kézírata, 1819 után				
43.	[Húsvét napjától...]	II. 27.		1819 után
[A magahitt kalmár] kézírata, 1822 után				
44.	[A magahitt kalmár]	62.		1822 után
NYOMTATVÁNYOK				
Hírlapok				
Hadi és más nevezetes történetek, 1789. 12. 29.				
45.	[Fel tette hatalmas Tsászarunk...]	1.		1789. szeptember
Hadi és más nevezetes történetek, 1790. 04. 16.				
46.	[Nagy Györekek' Tsemetje...]	2.		1790. 04. 16. előtt
Magyar Kurir, 1805. 02. 19.				
47.	[Él-é a' síron túl...]	44.	39.	1805. 01. 28.
Kötetrészlet				
Énekeskönyv, 1806/1808				
48.	[Óh! melly nagy...]	47.	42.	1806. 08. 24. előtt
Önálló kötetek				
A Lúdas Matyi első kiadása, 1815				
49.	Lúdas Matyi	80.	50.	1804
A Lúdas Matyi második kiadása, 1817				
50.	Lúdas Matyi	80.	49.	1804
Almanach				
Hébe, 1824/1825				
51.	Eggy nyári-estve	54.	54.	1823 előtt

<i>Évkönyvek</i>				
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1818/1819				
52.	[A' Debretzeni első Kalendáriomba, melyből az időjövendőlés kimaradt]	52.	(56.)	1818 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1819/1820				
53.	[A' Debretzeni Kalendárium második kiadása eleibe]	53.	(56.)	1819 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1823/1824				
54.	Nyári esti dal	54	51.	1823 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1824/1825				
55.	Ének a' hoszszú Télhez	26.	(1.), 14.	1803-?1804 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1825/1826				
56.	[A' Debretzeni első Kalendáriomba, melyből az időjövendőlés kimaradt] [A' Debretzeni Kalendárium második kiadása eleibe]	52+53.	(52., 53.)	1825 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1826/1827				
57.	[Aggodalom]	55.		1826 előtt
58.	A' kelletekoránn jött tsendes Esőhöz	56.		1827 előtt
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1827/1828				
59.	[Egy astronomai értekezés után]	57.		1827 előtt
60.	A' perzsa Fejedelem	58.		1827 előtt
61.	Ki a' bóldog?	59.		1827 előtt
<i>Utólagos publikáció</i>				
Lovász Imre kiadása ?/1836				
62.	Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok	15.	19.	1803-?1804 előtt
63.	Az én kis kertem	29.	17.	1803-?1804 előtt
64.	Szükségben segítség	30.	18.	1803-?1804 előtt
65.	Csokonai neve napjára	24.	12., 38.	1802. 09. 18.
66.	A' tavaszhoz	31.	(1.)	1803-?1804 előtt
67.	A' szerentsés történet [Ama diós...]	42.	30.	1803-?1804 előtt
68.	Egy férje elestén kesergő özvegy	12.		1803-?1804 előtt
69.	Ugyanahhoz [Mint mikor a' nap...]	17.		1803-?1804 előtt
70.	Az én poézisom	72.		1803-?1804
71.	Kalendárium magyarázatja után serkent gondolatok	60.		1819 után

Feltehetően Fazekas Mihály művei				
NYOMTATVÁNYOK				
<i>Hírlapok</i>				
Magyar Hírmondó, 1796. 03. 22.				
72.	[Szívemet szorító fájdalmaim...]	76.		1796. 03. 22. előtt
Magyar Hírmondó, 1796. 03. 25.				
73.	[Veled való mulatásom...]	18.		1796. 03. 25. előtt
<i>Kalendárium</i>				
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1821				
74.	Mesék	II. 42.		1821 előtt
<i>Utólagos publikáció</i>				
Lovász Imre kiadása, ?/1836				
75.	Rajta vitéz!	3.		?
76.	A' kétségbe esett szerelem	8.		?
77.	Katonai bútsúének	13.		?
78.	Bútsúzás a' hadi élettől	14.		?
79.	Éljen a' barátság	19.		?
80.	Álom	20.		?
81.	Néhai Debretzeni Főbíró Domokos Lajos halálára	32.		1803. 11. 23. után
82.	Hortobágyi dal	48.		?
83.	A' krumpli	49.		?
84.	A' serdülő bajuszhoz	51.		?
85.	Végbútsú	61.		?
86.	A' Szezelem	63.		?
87.	A' szem tüze	64.		?
88.	Mancihoz	65.		?
89.	Egy gerlitze keserve	66.		?
90.	A' boldogtalan	67.		?
91.	Az önnszeretet	68.		?
92.	Egy gazdaságtanító könyvre	69.		?
93.	A' bölcs	70.		?
94.	Exsurge cor meum	71.		?
95.	Az alpesi bölts	73.		?
96.	A' húségtelen	74.		?
97.	Egy anya a' táborba induló fiához	75.		?
98.	A' grófnévá lett kertészlány	77.		?
99.	A' violához	78.		?

Bizonytalan szerzőségű művek				
KÉZIRATOK				
<i>Másolatok</i>				
Bejegyzés pasquillus-gyűjteménybe, 1828 után				
100.	Pasquillus in Wolfgangum Ibrányi, 1815	50.		1815. 12. 25. után
Balogh Péter-gyűjtemény, 1838				
101.	Mundus vult decipi, decipiatur ergo	–		?
NYOMTATVÁNYOK				
<i>Kalendárium</i>				
Debreczeni Magyar Kalendárium, 1819–1828				
102.	[Rejtett szók és talalós mesék]	II. 43.		?
Kétes hitelű művek				
KÉZIRATOK				
<i>Másolatok</i>				
A Magyar Kurir Tóldalékának kézirata, 1805. 03. 29. után				
103.	Csokonay Vitéz Mihályhoz	–	104.	1805. 01. 28. előtt
NYOMTATVÁNYOK				
<i>Hírlapok</i>				
Magyar Kurir, Tóldalék, 1805. 03. 29.				
104.	Csokonai Vitéz Mihályhoz	–	103.	1805. 01. 28. előtt
Mátray Lajos közlése, ?/1888				
105.	Diószegi Juliannának	II. 41.		?

A költői életmű bizonyosan hiteles körébe tehát 71 szövegforrás tartozik az összes 105-ből, ehhez jön még a feltehetően (de nem bizonyosan) hiteles 28 forrás, a bizonytalan szerzőségű és a kétes hitelű források száma 3–3. A 105 szövegforrás 88 szövegidentitást alkot, melyekből 63 esetében az egyetlen ismert forrás maga képez identitást. A fennmaradó 42 forrás alkotja a további 15 szövegidentitást, ahogy azt az alábbi táblázat mutatja (ez 21 sorból áll, de a félkövérrrel szedett források egyben önálló identitások is, és több más idenitással vannak kapcsolatban, így ezeket többszöri előfordulásuk ellenére mindig csak egyszer kell számolni):

a források sorszám	az identitás címe	az identitás keletkezése	az utolsó ismert forrás dátuma
<i>nagyobb szövegegységből kivált kézirat</i>			
1., 14., 55.	A' tavasz eleje/ A' Télhez/ Ének a' hoszszú Télhez	1803-?1804 előtt	1825
1., 15.	A' tavasz eleje/ Az első olvasztó szellőhöz	1803-?1804 előtt	1803-?1804
1., 16.	A' tavasz eleje/ A' Tavaszhoz estendénn	1803-?1804 előtt	1803-?1804
1., 66.	A' tavasz eleje/ A' tavaszhoz	1803-?1804 előtt	1803-?1804 után
22., 25., 32.	Édes Druszám/ Az élet [Rövid egy nap...]	1802. 12. 28. után	1803-?1804
24., 27., 33.	A' sok baj/ Az élet [Fiúk örömbé töltük...]	1803-?1804 előtt	1803-?1804
<i>kézirat-kézirat</i>			
26., 35.	A' költsönadott gyümölcs/ A' zsendülő leány	1803-?1804 előtt	1803-?1804
28., 36.	Az újj bor/ [Az újj bor]	1803-?1804 előtt	1803-?1804
29., 34.	Tzitzázás/ [Tzitzázás]	1803-?1804 előtt	1803-?1804
30., 67.	Szívem, eszem A' szerentsés történet [Ama diós...]	1803-?1804 előtt	1803-?1804
<i>kézirat-nyomtatvány</i>			
12., 38., 65.	Köszöntő versek/ Vitéz Csokonay Mihálynak Mihály napra / Csokonai neve napjára	1803-?1804 előtt	1803-?1804 után
39., 47.	V. Csokonai Mihály Ur halálára/ [Él-é a' síron túl...]	1805. 01. 28.	1805. 02. 19.
42., 48.	[Óh melly nagy...]/ [Óh! melly nagy...]	1806. 08. 24. előtt	1808
103., 104.	Csokonay Vitéz Mihályhoz	1805. 01. 28. előtt	1805. 03. 29. után
<i>a kézirat forrás töredékes, a nyomtatvány teljes</i>			
17., 63	Az én kis kertem	1803-?1804 előtt	?
18., 64.	Szükségbenn segítseg	1803-?1804 előtt	?
19., 62.	Egy véres ütközet estvéjén serkent gondolatok	1803-?1804 előtt	?
<i>nyomtatvány-nyomtatvány</i>			
49., 50.	Lúdas Matyi	1804	1817

a források sorszáma	az identitás címe	az identitás keletkezése	az utolsó ismert forrás dátuma
51., 54.	Eggy nyári-estve/ Nyári esti dal	1824 előtt	1824
52., 56.	[A' Debretzeni első Kalendáriumba, mellyből az időjövendölés kimaradt]	1819 előtt	1826
53., 56.	[A' Debretzeni Kalendárium második kiadása eleibe]	1820 előtt	1826

A költői életmű kronológiai rendjére nézve megállapítható, hogy teljes bizonyossággal való keletkezésre a források és az identitások esetében is alig van lehetőség: a 88 szövegidentitásból mindössze 6 datálható pontosan, 1 közelítő pontossággal (-tól -ig), 21 hozzávetőlegesen (azaz *előtt*, *után* meghatározással), így 60 esetben bizonytalan a keletkezés ideje. Ebből 25 esetben, zömében a Lovász Imre kiadásában fennmaradt verseknél semmit nem tudunk mondani a keletkezés idejéről, a többinél legalább közelítő dátum megadható: 1803–?1804 előtt. Ez az *Aprótseprőségek* (és a vele összekapcsolható kéziratos csomók) valószínűsíthető összeírás dátuma alapján határozható meg. Fazekas költészetének kronológiai rendje valójában tehát nem alkotható meg olyan részletességgel és olyan bizonyossággal, hogy az összefüggésbe hozható lenne az életrajz egyébként ugyancsak rendkívül hiányosan ismert tényeivel. Így viszont az életrajzi alapú értelmezői narratíva, amely jelenleg is döntő mértékben meghatározza Fazekas Mihály költői életművének megközelítését, tarthatatlan.

A kronologikus rend helyett vázolt kötetszerkezet a bizonytalanságokat és hiányokat csak felfedni tudja, feloldani és kipótolni nem. E kötetszerkezet a Fazekas-filológia állapotának nyilvánvalóvá tételén túl az egyetlen bizonyosnak tekinthető elemet választja érdemi rendező elvnek: az életműnek a szövegforrások típusaiban és jellegében testet öltő alapkarakterét. Az így előálló közlési rend megnyilvánítja a források, különösen a forráscsoportok eredeti szerkezetét, s ezáltal kínál alapot újabb, alternatív értelmezői megközelítések számára. Ezek középpontjában egyértelműen az eredetileg az *Aprótseprőségek*hez tartozó kéziratsomók, a *Lúdas Matyi* önálló kötetei és a *Debreczeni Magyar Kalendárium* szövegei állnak. Az új szempontok kifejtésére, de még csak felvetésére sincs azonban itt lehetőség, ezt egy másik dolgozatban kíséreljük meg elvégezni.³⁹

39 DEBRECZENI Attila, „Kiindulópontok és kontextusok Fazekas Mihály életművének újraértelmezéséhez”, *Alföld* 70, október (2019): 49–89.